עָלוֹן שְׁבוּעִי מִבֵּית 'בְּנֵי אֱמוּנִים'

וְכֹל מְאַמִּינִים

בְּנֵי אֱמוּנִים

פָּרָשַׁת שׁוֹפְטִים

מֵאוֹצְרוֹת אֱמוּנִים

פְּנִינֵי אֱמֶת וּתְפִלָּה בְּפָרָשָׁה

הָשִׁיבָה שׁוֹפְטֵינוּ כְּבָראשׁוֹנָה וְיָסוֹרוּ יָגוֹן וַאֲנָחָה

"שֹׁפְטִים וְשֹׁטְרִים תִּתֶּן לְךָ בְּכָל שְׁעָרֶיךָ... וְשָׁפְטוּ אֶת הָעָם מִשְׁפַּט צֶדֶק" (טז יח)

בִּבְרָכַת 'הָשִׁיבָה שׁוֹפְטֵינוּ' אָנוּ מְבַקְּשִׁים: "וְהָסֵר מִמֶּנּוּ יָגוֹן וַאֲנָחָה" וְלִכְאוֹרָה יֵשׁ לְהָבִין: מַהֵי שַׁיָּכוּתָהּ שֶׁל בַּקָּשָׁה זוֹ כָּאן?

בֵּאֵר הַגָּאוֹן **רַבִּי חַיִּים קַנִיבְסְקִי** שְׁלִיט"א:

בְּמַסֶּכֶת שַׁבָּת (קלט א) מוּבָא: "תַּנְיָא, רַבִּי יוֹסֵי בֶּן אֱלִישָׁע אוֹמֵר: 'אִם רָאִיתָ דּוֹר שֶׁצָּרוֹת רַבּוֹת בָּאוֹת עָלָיו - צֵא וּבְדֹק בַּדַּיָּנֵי יִשְׂרָאֵל. שֶׁכָּל פֻּרְעָנוּת שֶׁבָּאָה לָעוֹלָם לֹא בָּאָה אֶלָּא בִּשְׁבִיל דַּיָּנֵי יִשְׂרָאֵל'". מֵעַתָּה מִתְבָּאֲרִים הַדְּבָרִים הֵיטֵב: כַּאֲשֶׁר נִזְכֶּה שֶׁיָּשׁוּבוּ שׁוֹפְטֵינוּ כְּבָראשׁוֹנָה וְהֵם יִשְׁפְּטוּ בְּצֶדֶק, מִמֵּילָא יָסוּרוּ מֵאִתָּנוּ הַיָּגוֹן וְהָאֲנָחָה שֶׁכָּאֻמּוּר בָּאִים לָעוֹלָם בְּשֶׁל חִלְּשָׁתָם שֶׁל דַּיָּנֵי יִשְׂרָאֵל.

'שַׁעֲמָא דְּקָרֵא' - תְּפִלָּה, עמ' שצט

עֲצַת יְחִידוֹ שֶׁל עוֹלָם מוֹעִילָה לְאָרֹךְ יָמִים

"עַל פִּי שְׁנַיִם עֵדִים אוֹ שְׁלֹשָׁה עֵדִים יוּמַת הַמֵּת לֹא יוּמַת עַל פִּי עֵד אֶחָד" (יז ו)

רַבִּי צְבִי הִירְשׁ הוֹרוֹבִיץ רַבָּהּ שֶׁל פְּרַנְקְפוּרְט, דָּרַשׁ בְּהֶסְפֵּדוֹ עַל אָבִיו הַגָּאוֹן בַּעַל הַ'כְּלָאָה' כָּךְ:

בַּמִּדְרָשׁ (ילק"ש יְחֶזְקֵאל רֶמֶז שנח) הוּבָא: "שָׁאֲלוּ לַחָכְמָה: חוֹטֵא מַהוּ עָנְשׁוֹ? אָמְרָה לָהֶם: 'חַטָּאִים תְּרַדֵּף רָעָה' (מִשְׁלֵי יג כא). שָׁאֲלוּ לַנְּבוּאָה: חוֹטֵא מַהוּ עָנְשׁוֹ? אָמְרָה לָהֶם: 'הַנֶּפֶשׁ הַחוֹטֵאת הִיא תָּמוּת' (יְחֶזְקֵאל יח ד). שָׁאֲלוּ לַתּוֹרָה: חוֹטֵא מַהוּ עָנְשׁוֹ? אָמְרָה לָהֶם: 'בְּיִא אָשָׁם וְיִתְכַּפֵּר לוֹ'. שָׁאֲלוּ לַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: חוֹטֵא מַהוּ עָנְשׁוֹ? אָמַר לָהֶם: 'יַעֲשֶׂה תְּשׁוּבָה וְיִתְכַּפֵּר לוֹ'".

רֶמֶז לְדִבְרֵי הַמִּדְרָשׁ נוֹכֵל לִמְצֹא בְּפָסוּק שֶׁלְּפָנֵינוּ: "עַל פִּי שְׁנַיִם עֵדִים" - הֲלֹא הֵן הַחָכְמָה וְהַנְּבוּאָה - "יוּמַת הַמֵּת" כְּלוֹמַר יְחַיֵּב הַחוֹטֵא מִיתָה. "אוֹ שְׁלֹשָׁה עֵדִים" - אַף לְדִבְרֵי הַתּוֹרָה [שֶׁהֵיא הָ'עֵד' הַשְּׁלִישִׁי] שֶׁבִּזְמַן שֶׁבֵּית הַמִּקְדָּשׁ קַיָּם יְכוֹל הַחוֹטֵא לְהִטָּהֵר בְּקָרְבָּן, בִּזְמַנֵּנוּ כְּשֶׁבֵּית הַמִּקְדָּשׁ חָרֵב, תְּשׁוּבָה דַּעְתָּהּ לְדַעַת הַחָכְמָה וְהַנְּבוּאָה. אוּלָם "לֹא יוּמַת עַל פִּי עֵד אֶחָד" - עַל פִּי דַּעְתּוֹ שֶׁל יְחִידוֹ שֶׁל עוֹלָם, הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, תָּמִיד קַיֶּמֶת תַּקָּנָה לְחוֹטֵא: "יַעֲשֶׂה תְּשׁוּבָה וְיִתְכַּפֵּר לוֹ".

רֶמֶז נוֹסָף לְכָךְ נִתָּן לְלִמּוּד אַף מִן הַכָּתוּב בְּפָרָק צ"ג בְּתְהִלִּים (שָׁם ה): "עֵדֹתֶיךָ נֶאֶמְנוּ מְאֹד לְבֵיתְךָ נַאֲוָה קֹדֶשׁ ה' לְאֹרֶךְ יָמִים" - עֲצַת הַתּוֹרָה הַנִּקְרֵאת 'עֵדוּת ה'", נֶאֱמֶנֶת וְקַיֶּמֶת רַק "לְבֵיתְךָ נַאֲוָה קֹדֶשׁ" - כָּל זְמַן שֶׁבֵּית הַמִּקְדָּשׁ קַיָּם, אֲבָל עֲצַת ה' שֶׁיַּעֲשֶׂה תְּשׁוּבָה וְיִתְכַּפֵּר לוֹ קַיֶּמֶת "לְאֹרֶךְ יָמִים".

'לְחֵמֵי תּוֹדָה' [בְּסוֹף הַסֵּפֶר]

'לֹא יוּמַת' בִּזְכוּת 'עֵד אֶחָד'

"לֹא יוּמַת עַל פִּי עֵד אֶחָד" (יז ו)

הַצַּדִּיק **רַבִּי שְׁמוּאֵל מִשְׁינוֹבָה** מָצָא בְּפָסוּק זֶה רֶמֶז לְדִבְרֵי חַזַ"ל (סוֹטָה מב א) שֶׁאַף אִם אֵין כָּל זְכוּת לְיִשְׂרָאֵל מִלְּבַד זְכוּת מִצְוַת קְרִיאַת שְׁמַע, יְכוֹלִים הֵם לְנַצֵּחַ אֶת אוֹיְבֵיהֶם בַּמִּלְחָמָה, וּכְדִלְהַלָּן:

הַמִּלָּה 'עֵד' רוֹמֶזֶת לְפָרָשַׁת קְרִיאַת שְׁמַע, בְּכָךְ שֶׁאוֹתִיּוֹת ע' ו-ד' בְּתֵבוֹת 'שְׁמַע' וְ'אֶחָד' שֶׁבְּפָסוּק הָרִאשׁוֹן בָּהּ, הֵנָּן גְּדוֹלוֹת מֵחַבְרוֹתֵיהֶן. לְפִי זֶה נוּכַל לְדָרֹשׁ אֶת הַפָּסוּק שֶׁלְּפָנֵינוּ: בִּזְאֵת

יְהוּדִי לַמִּלְחָמָה - "לֹא יוּמַת" בְּחֶרֶב שׂוֹנְאָיו, אֶלָּא יִנָּצֵחַ בַּמִּלְחָמָה, וְזֹאת "עַל פִּי עֵד אֶחָד", הַיְנוּ בִּזְכוּת שֶׁקּוֹרֵא בְּפִיו קְרִיאַת שְׁמַע וּמְיַחֵד אֶת הַבּוֹרֵא בְּעוֹלָמוֹ.

'רְמָתַיִם צוֹפִים' עַל אֲלִיָּהוּ זוּטָא, פכ"ה אות לג

מָקוֹר לְחִיּוּב בִּרְכַּת הַמְּצוֹות

"עַל פִּי הַתּוֹרָה אֲשֶׁר יוֹרוּךָ וְעַל הַמִּשְׁפָּט אֲשֶׁר יֹאמְרוּ לְךָ תַּעֲשֶׂה לֹא תָסוּר מִן הַדָּבָר אֲשֶׁר יַגִּידוּ לְךָ יָמִין וּשְׂמֹאל" (יז יא)

כָּתַב **הָרַמְבַּ"ם** (בְּרָכוֹת יא ג): "וְכֵן כָּל הַמִּצְוֹת שֶׁהֵן מִדִּבְרֵי סוֹפְרִים... מְבָרֵךְ עַל הַכֹּל קֹדֶם לַעֲשׂוֹתָן: 'אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ לַעֲשׂוֹת', וְהֵיכָן צִוָּנוּ בַּתּוֹרָה, שֶׁכָּתוּב בָּהּ: 'אֲשֶׁר יֹאמְרוּ לְךָ תַּעֲשֶׂה'".

דִּבְרֵי הָרַמְבַּ"ם טְעוּנִים בְּאוּר שֶׁכֵּן בְּמַסֶּכֶת שַׁבָּת (כג א) מְבֹאָר שֶׁדְּרוֹשׁ זֹאת מֵהֶמְשֵׁךְ לְשׁוֹן הַכָּתוּב: "לֹא תָסוּר", וּמַדּוּעַ שִׁנָּה הָרַמְבַּ"ם וְנָקַט אֶת תְּחִלַּת הַפָּסוּק: "אֲשֶׁר יֹאמְרוּ לְךָ תַּעֲשֶׂה"?

בֵּאֵר הַ'תּוֹרָה תְּמִימָה':

הָרַמְבַּ"ם נָקַט כְּשִׁיטַת הָרֹא"ש (פְּתִיחוֹת סי' יב) שֶׁאֵין מְבָרְכִים עַל קִיּוּם מִצְוַת לֹא תַּעֲשֶׂה, כִּי אִם עַל קִיּוּם מִצְוַת עֲשֵׂה. לְפִי זֶה הֲרֵי לֹא יָתָכֵן שֶׁהַגְּמָרָא הִתְכַּוְּנָה בְּדִבְרֶיהָ לְמִלִּים "לֹא תָסוּר" הַמְדַבְּרוֹת עַל מִצְוַת לֹא תַּעֲשֶׂה, אֶלָּא לְמִלִּים הַקּוֹדְמוֹת לָהֶן: 'אֲשֶׁר יֹאמְרוּ לְךָ תַּעֲשֶׂה', וּלְאוֹר זֹאת מוּבָן מַדּוּעַ נָקַט הָרַמְבַּ"ם כָּתוּב זֶה.

אֶת הַ'צֶּדֶק' יֵשׁ לִרְדֹּף כְּדֵי לְקַיֵּם

"צֶדֶק צֶדֶק תִּרְדֹּף" (טז כ)

בַּזֹּהַר הַקָּדוֹשׁ (תִּיקּוּ"ז חֲדָ"ש קלב א) מְבֹאָר, שֶׁהַמִּלָּה 'צֶדֶקָה' רוֹמֶזֶת לְאַרְבָּעָה דְּבָרִים שֶׁבְּקִדְּשָׁה שֶׁצָּרִיךְ הָאָדָם לַעֲסֹק בָּהֶם וּלְקַיְּמָם בְּכָל יוֹם, וְאֵלּוּ הֵם: צ' אֲמָנִים, ד' קְדֻשּׁוֹת, ק' בְּרָכוֹת, ה' חֲמִשֵּׁי תוֹרָה.

בְּלִמּוּד הַתּוֹרָה יָכוֹל אָדָם לָצֵאת יְדֵי חוֹבָה עַל יְדֵי הַחֲזָקַת לוֹמְדֵי תוֹרָה, אוּלָם אֶת הַבְּרָכוֹת, הָאֲמָנִים וְהַקְּדֻשּׁוֹת מְחֻיָּב הוּא לְאוֹמְרָם בְּעַצְמוֹ, וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר כָּאן הַכָּתוּב: "צֶדֶק צֶדֶק תִּרְדֹּף" - אֶת שְׁלֹשֶׁת הַדְּבָרִים שֶׁנִּזְכְּרוּ בְּמִלָּה 'צֶדֶק' עָלֶיךָ 'לִרְדֹּף' בְּעַצְמְךָ כְּדֵי לְקַיֵּם, וְלֹא לְסָמֹךְ עַל אֲחֵרִים.

'אֹזֶר אֱלִיָּהוּ' [לְר"א הוֹרוֹשׁוֹבְסְקִי]

תְּפִלַּת 'שְׁמוֹנֶה עֶשְׂרֵה' כְּעִיר מְקֻלָּט

"שָׁלוֹשׁ עָרִים תַּבְדִּיל לָךְ" (יט כ)

כָּתַב **רַבִּי מָרְדְּכַי הַכֹּהֵן** מִצְּפַת מְגִדְּרֵי הָאֲרִי"ז הַקָּדוֹשׁ:

בְּפָרָשָׁתֵנוּ כָּתְבָה הַתּוֹרָה "שָׁלוֹשׁ" בְּכִתִּיב מָלֵא, וְנִתָּן לִדְרֹשׁ מִזֹּאת: אִם נַכְפִּיל אֶת הָאוֹת ו' הַיְתֵרָה בְּ"שָׁלוֹשׁ", נְקַבֵּל אֶת הַמִּסְפָּר שְׁמוֹנֶה עֶשְׂרֵה, וּמִכָּאן שֶׁתְּפִלַּת שְׁמוֹנֶה עֶשְׂרֵה מְשַׁמֶּשֶׁת כְּעִיר מִקְלָט לְיִשְׂרָאֵל לְמִכְלָט מִצָּרוֹתֵיהֶם.

'שִׁפְתֵי כֹהֵן' עַל הַתּוֹרָה

חַיִּים בִּזְכוּת מִצְוַת קְרִיאַת שְׁמַע

"וְאָמַר אֲלֵהֶם שְׁמַע יִשְׂרָאֵל אַתֶּם קְרֵבִים הַיּוֹם לַמִּלְחָמָה עַל אֹיְבֵיכֶם" (כ ג)

"אֲפִלּוּ אֵין בָּכֶם זְכוּת, אֶלָּא קְרִיאַת שְׁמַע בִּלְבַד, כְּדֵאי אַתֶּם שֶׁיּוֹשִׁיעַ אֶתְכֶם" (רַשִׁ"י).

בְּקֹשֶׁר מָרָן **הַ'בַּעַל שֵׁם טוֹב'** לְהַמְלִיץ טוֹב עַל יִשְׂרָאֵל וְאָמַר: "רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם, צִוִּיתָנוּ בְּתוֹרָתְךָ לְהֵחָיוֹת 'גֵּר תּוֹשָׁב', שֶׁהוּא נָכְרִי שֶׁקִּבֵּל עַל עַצְמוֹ שֶׁלֹּא לַעֲבֹד עֲבוֹדָה זָרָה אַךְ לֹא פָּרַשׁ מֵיֶתֶר הָעֲבֵרוֹת, כַּכָּתוּב (וַיִּקְרָא כה לה): 'גֵּר וְתוֹשָׁב וְחַי עִמָּךְ'. מִן הַדִּין אֲפוּא שֶׁתַּחֲיֶה אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, וְאַף אִם חָטְאוּ פְּנִימָה - הֲלֹא דֵּי בְּכָךְ שֶׁאֵינָם עוֹבְדִים עֲבוֹדָה זָרָה".

לְפִי זֶה בֵּאֵר **רַבִּי יִצְחָק מֵאִיר** שְׁוַרְץ מִגִּיד מֵישָׁרִים בְּדִרְגּוֹמִירְשְׁט מַדּוּעַ דַּוְקָא מִצְוַת קְרִיאַת שְׁמַע הִיא זוֹ שֶׁבִּזְכוּתָהּ נוֹשְׁעִים בְּנֵי יִשְׂרָאֵל: בַּאֲמִירַת קְרִיאַת שְׁמַע אָנוּ מְכַרְזִים עַל אֱמוּנָתֵנוּ בְּאֵל-אֶחָד וְכוֹפְרִים בְּעֲבוֹדָה זָרָה, וּכְדִבְרֵי הַ'בַּעַל שֵׁם טוֹב', דֶּרֶךְ זוֹ אֵינָהּ שַׁיָּכוּת כְּלָל לְמִלְחָמָה, אֲבָל בַּאֲמִירָתָהּ זֹאת כְּדֵי שֶׁיּוֹשִׁיעֵנוּ ה' וְיַחֲיֵנוּ מַהֲאוֹיְבִים הַקָּמִים עָלֵינוּ.

'אִמְרֵי יִצְחָק'

לְהִתְפַּלֵּל בְּמִחֲצַת 'יָרֵא וְרַךְ לְבָב'

"מִי הָאִישׁ הַיָּרֵא וְרַךְ הַלֵּבָב יֵלֵךְ וְיָשֹׁב לְבֵיתוֹ וְלֹא יִמַּס אֶת לְבַב אֶחָיו כְּלִבָּבוֹ" (כ ח)

שׂוֹחֵ הָאַדְמוֹ"ר **רַבִּי יְהוּדָה מִדְּזִ'יקוֹב**:

מַעֲשֶׂה וְנִכְנְסוּ כַּמָּה מֵחֲסִידֵי הָרַבִּי מִשְּׁוּרְטְקוֹב לִשְׁאֹל אֶת רַבָּם: "בְּעִירֵנוּ קַיָּמִים כַּמָּה בָּתֵּי כְּנֵסִיּוֹת, בְּאֵיזֶה מֵהֶם נִבְחַר לְהִתְפַּלֵּל?"

הֵשִׁיב לָהֶם הָרַבִּי: "בַּחֲרוּ לָכֶם בְּבֵית כְּנֶסֶת שֶׁבּוֹ מִתְפַּלֵּל לְכָל הַפָּחוֹת יְהוּדִי אֶחָד הַנּוֹשֵׂא תְּפִלָּתוֹ מִתּוֹךְ שִׁבְרוֹן לֵב וְהַכְנָעָה, שֶׁהֲרֵי כָּתוּב מִפֹּרָשׁ הוּא לָעָנִינוּ: 'מִי הָאִישׁ הַיָּרֵא וְרַךְ הַלֵּבָב יֵלֵךְ וְיָשֹׁב לְבֵיתוֹ וְלֹא יִמַּס אֶת לְבַב אֶחָיו כְּלִבָּבוֹ', וְאִם אוֹתוֹ לוֹחֵם בַּמְּנֻסָּה לְהַסְתִּיר אֶת פָּחְדוֹ מֵעֵינֵי הַבְּרִיּוֹת עָלוּל לְהָמֵס אֶת לֵב אֶחָיו כְּלִבָּבוֹ, עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה יְהוּדִי יָרֵא וְשָׁלֵם שֶׁאֵינוֹ מַסְתִּיר אֶת שִׁבְרוֹן לִבּוֹ בִּתְפִלָּתוֹ, בְּוַדַּאי יַשְׁפִּיעַ עַל סוֹבְבָיו לְהִתְפַּלֵּל אַף הֵם כְּמוֹתוֹ".

'מֹשֶׁה עָלָה לַמָּרוֹם' עמ' עג

הַנְמָנַע מִלְּהִתְפַּלֵּל - כְּשׁוֹפֵךְ דָּמִים

"יָדֵינוּ לֹא שָׁפְכוּ אֶת הַדָּם הַזֶּה" (כא ז)

"וְכִי עָלְתָה עַל לֵב שִׁזְקְנֵי בֵּית דִּין שׁוֹפְכֵי דָּמִים הֵם? אֶלָּא - לֹא רְאִינוּהוּ וּפְטָרְנוּהוּ בְּלֹא מְזוֹנוֹת וּבְלֹא לְוָיָה" (רַשִׁ"י).

בְּאוּר נוֹסָף לְדַבְּרֵי מְצִיעַ הָאֶמְוֹ"ר **רַבִּי מֹשֶׁה יְחִיאֵל מֵאוֹזְ'רוֹב**:

אָמְרוּ חֲכָמִים (נְדָרִים מ א): "כָּל מִי שֶׁאֵין מְבַקֵּר חוֹלִים - כְּאִלּוּ שׁוֹפֵךְ דָּמִים", וּפֵרֵשׁ הָרֹא"ש (שָׁם): "שֶׁאִם הָיָה מְבַקְּרוֹ הָיָה מְבַקֵּשׁ עָלָיו רַחֲמִים, וְאִפְשָׁר שֶׁעַת רָצוֹן הִיא וְתִהְיֶה תְּפִלָּתוֹ נִשְׁמַעַת וּמְנִיעוֹת הַבְּקִיעוֹת גּוֹרֵם שֶׁיָּמוּת".

אַף כָּאן אוֹמְרִים זִקְנֵי בֵּית דִּין: "יָדֵינוּ לֹא שָׁפְכוּ אֶת הַדָּם הַזֶּה" - לֹא נִמְנַעְנוּ מִלְּהִתְפַּלֵּל וּלְיַחֵל לִשְׁלוֹמָם שֶׁל יִשְׂרָאֵל, שֶׁאִלּוּ הָיִינוּ נִמְנָעִים מִלְּהִתְפַּלֵּל, הֲרֵינוּ נֶחְשָׁבִים כְּשׁוֹפְכֵי דָּמִים חָלִילָה.

'בֵּאֵר מֹשֶׁה'

אָמְרוּ חַזַ"ל (שַׁבָּת קיט ב): "כָּל הָעוֹנֶה אָמֵן בְּכָל כֹּחוֹ **פּוֹתְחִין לוֹ שַׁעֲרֵי גַּן עֵדֶן**".

פֵּרֵשׁ הרה"ק רַבִּי שְׁלֹמֹה מִקַּארְלִין: **שַׁעֲרֵי גַּן עֵדֶן הֵם 'שַׁעֲרֵי הַתְּשׁוּבָה'**, וּבְזֹאת הִבְטִיחוּ לָנוּ חַזַ"ל כִּי לַמִּתְחַזֵּק בְּכָל כֹּחוֹ בַּעֲנִיַּת אָמֵן, יִפְתְּחוּ שַׁעֲרֵי מְרוֹמִים לְקַבֵּל תְּשׁוּבָתוֹ בְּאַהֲבָה.

(בֵּית אַהֲרֹן הגש"פ)

בְּפֶתַח חֹדֶשׁ אֱלוּל הַבָּא עָלֵינוּ לְטוֹבָה, הָבָה נִתְחַזֵּק וְנַקְפִּיד מִיֵּדֵי יוֹם עַל עֲנִיַּת אָמֵן בְּכַוָּנָה בַּאֲמִירַת בְּרָכוֹת הַשַּׁחַר בְּחַבְרוּתָא, וּבְזֹאת נִזְכֶּה שֶׁיִּפְתְּחוּ לְפָנֵינוּ שַׁעֲרֵי תְּשׁוּבָה, וְכֵן נִזְכֶּה לְשָׁנָה טוֹבָה וּמְבֹרֶכֶת.

לִבְרָכָה וְלֹא לְקִלָּלָה אָמֵן.

תַּעֲנֶה אֱמוּנִים — מַבָּט עַל סֵדֶר הַתְּפִלָּה

בִּרְכַּת אַהֲבָה רַבָּה (ז')

אוֹר הַתּוֹרָה מֵאִיר לְלוֹמְדֶיהָ

אָמַר הֶחָכָם מִכָּל הָאָדָם: "כִּי נֵר מִצְוָה וְתוֹרָה אוֹר" (מִשְׁלֵי ו כג), וְאָכֵן כָּל הַהוֹגֶה בַּתּוֹרָה הַקְּדוֹשָׁה יָכוֹל לְחוּשׁ בְּקַלּוּת בְּאוֹר וּבְזֹהַר עֵילָאִי הַמֵּאִיר לִלּוֹמְדֶיהָ. וְכָךְ בֵּאֵר זֹאת הָאֲדְמו"ר רַבִּי צָדוֹק הַכֹּהֵן מִלְבְלִין (רִסִיסֵי לֵילָה' אות נד):

הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וְתוֹרָתוֹ - אֶחָד הֵם; אוֹר הַתּוֹרָה הוּא אוֹר פְּנֵי מֶלֶךְ חַיִּים (זֹהַר בְּרֵאשִׁית כד א) וְעַל כֵּן אָמְרוּ חֲכָמֵינוּ (סִפְרֵי וְאֶתְחַנַּן ו): "בְּכָל יוֹם יִהְיוּ בְּעֵינֶיךָ כַּחֲדָשִׁים", כִּי עַל אַף שֶׁהַתּוֹרָה כֻּלָּהּ כְּתוּבָה וּמְנֻחֶמֶת לָפָנֵינוּ, מִכָּל מָקוֹם אֵין הָאָדָם יָכוֹל לְהַשִּׂיג בָּהּ כְּלוּם, אֶלָּא רַק מָה שֶׁמֵּאִיר לוֹ בָּהּ הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ.

כְּעֵין זֶה אָמְרוּ בְּמִדְרָשׁ 'שׁוֹחֵר טוֹב' עַל הַפָּסוּק בְּתְהִלִּים (קיט כז): "דֶּרֶךְ פִּקּוּדֶיךָ הֲבִינֵנִי" - "אָמַר דָּוִד: 'רִבּוֹנוֹ, אֶל תֹּאמַר לִי הֲרֵי הֵם לְפָנֶיךָ. הִתְבּוֹנֵן אַתָּה לְעַצְמְךָ; אִם אֵין אַתָּה מְבִינֵנִי אֵינִי יוֹדֵעַ כְּלוּם'", וְזֹאת מְשׁוּם שֶׁבְּכָל רֶגַע מְקַבֵּל הָאָדָם אוֹר מְחַדֵּשׁ בַּתּוֹרָה שֶׁלֹּא הָיָה קוֹדֶם לָכֵן, וְעַל כֵּן אָנוּ צְרִיכִים לְשׁוּב וּלְבַקֵּשׁ בְּכָל יוֹם וְיוֹם: "וְהָאֵר עֵינֵינוּ בְּתוֹרָתֶךָ".

בַּעַל 'חִדּוּשֵׁי הָרִי"ם' אָמַר עַל דְּבָרֵי הַמִּדְרָשׁ (ב"ר נג יט): "אָמַר רַבִּי בִּנְיָמִין הַכֹּל בְּחֶזְקַת סוּמִין עַד שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מֵאִיר אֶת עֵינֵיהֶם", כִּי כָּל מָה שֶׁאָדָם צָרִיךְ בָּעוֹלָם הַזֶּה עוֹמֵד וּמוּכָן לְפָנָיו בְּפֹעַל, אֶלָּא שֶׁאֵין בְּיָכְלְתּוֹ לִרְאוֹתוֹ עַד שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מֵאִיר אֶת עֵינָיו. וְעַל כֵּן אָנוּ מְבַקְּשִׁים עַל הַתּוֹרָה הַקְּדוֹשָׁה: 'וְהָאֵר עֵינֵינוּ בְּתוֹרָתֶךָ'. וְכֵן בִּקֵּשׁ דָּוִד הַמֶּלֶךְ עָלֶיהָ בְּתְהִלִּים (קיט יח): "גַּל עֵינַי וְאַבִּיטָה נִפְלָאוֹת מִתּוֹרָתֶךָ", כִּי אוֹר הַתּוֹרָה קַיָּם לְפָנֵינוּ, וְאָנוּ רַק זְקוּקִים לְסִיּוּעָא דִשְׁמַיָּא כְּדֵי שֶׁנּוּכַל לֶהָנוֹת מִמֶּנָּהּ (לִקּוּטֵי יְהוּדָה' וַיֵּרָא).

הַתּוֹרָה - תְּנַאי לַיִּרְאָה

מִלְּשׁוֹן הַפָּסוּק בְּתְהִלִּים (קיא י): "רֵאשִׁית חָכְמָה יִרְאַת ה'" נוֹכַל לִלְמֹד כִּי הַיִּרְאָה קוֹדֶמֶת לַחָכְמָה. לְפִי זֶה לִכְאוֹרָה הָיָה עָלֵינוּ לְבַקֵּשׁ תְּחִלָּה עַל יִרְאַת ה', וְרַק אַחַר כָּךְ לְבַקֵּשׁ לִזְכּוֹת בַּתּוֹרָה. מִפְּנֵי מָה אָנוּ מְבַקְּשִׁים תְּחִלָּה לִזְכּוֹת בַּתּוֹרָה וְרַק אַחַר כָּךְ שֶׁיֵּיחֵד ה' אֶת לִבֵּנוּ לְאַהֲבָה וּלְיִרְאָה אֶת שְׁמוֹ?

בֵּאֵר רַבִּי זֵרַח אִידֶלִיץ מִפְּרָאג: בְּפָרָשַׁת 'וְאָהַבְתָּ' הִצְטַוִּינוּ לֶאֱהֹב אֶת ה', וּמִיָּד אַחַר כָּךְ הִצְטַוִּינוּ: 'וְהָיוּ הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה... וְשִׁנַּנְתָּם לְבָנֶיךָ'. יְכוֹלִים אָנוּ לִלְמֹד מִכָּךְ כִּי הַדֶּרֶךְ שֶׁבָּאֶמְצָעוּתָהּ נִתָּן לְהָגִיעַ לְאַהֲבַת ה' הִיא בְּאֶמְצָעוּת לִמּוּד הַתּוֹרָה. כִּי כַּאֲשֶׁר הוֹגֶה הָאָדָם בְּתוֹרַת ה' יוֹמָם וָלָיְלָה וּמִתְעַסֵּק לָהֶבִין אֶת צְפוּנוֹתֶיהָ, מְמִילָא מִתְעוֹרֶרֶת בְּלִבּוֹ אַהֲבָה לְנוֹתֵן הַתּוֹרָה.

לְפִי זֹאת יוּבַן מִפְּנֵי מָה הִקְדִּימוּ אֲנָשֵׁי כְּנֶסֶת הַגְּדוֹלָה בְּתְפִלָּה זוֹ בַּקָּשָׁה עַל לִמּוּד הַתּוֹרָה וְרַק לְאַחֲרֶיהָ עַל אַהֲבַת ה', מִשּׁוּם שֶׁכְּכָל שֶׁנִּתְעַמֵּק בַּתּוֹרָה כָּךְ תִּגְדַּל בְּלִבֵּנוּ הָאַהֲבָה (אוֹר לְיְשָׁרִים' דְּרוּשׁ ד' ד"ה וְעוֹד אַחַת).

מוּסַר הַשְׂכֵּל גָּדוֹל לָמֵד הַסָּבָא מִקֶּלֶם, מִכָּךְ שֶׁלְּאַחַר הַבַּקָּשׁוֹת הַמְּקֻבָּלוֹת שֶׁאָנוּ מַקְדִּימִים לְבַקֵּשׁ עַל הַתּוֹרָה, אָנוּ מְבַקְּשִׁים: "וְיַחֵד לְבָבֵנוּ לְאַהֲבָה וּלְיִרְאָה אֶת שְׁמֶךָ": לִלְמֵדְנוּ שֶׁכָּל הַשָּׂגוֹת בַּתּוֹרָה הַקְּדוֹשָׁה, הֵגֶן רַק בְּגֶדֶר הַקְּדָמָה לְבַקָּשָׁה עַל יִרְאַת שָׁמַיִם, וּכְבָר אָמְרוּ חֲכָמִים (שַׁבָּת לא ב): "אֵין לוֹ לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּעוֹלָמוֹ אֶלָּא יִרְאַת שָׁמַיִם בִּלְבַד", שֶׁנֶּאֱמַר (יְשַׁעְיָהוּ לג ו): "יִרְאַת ה' הִיא אוֹצָרוֹ" (אוֹר רָשָׁ"ז, יִתְרוֹ מַאֲמָר רעט).

דְּבֵקוּת הַלֵּב בְּמִצְוֹות

בְּבַקָּשַׁת 'וְדַבֵּק לִבֵּנוּ בְּמִצְוֹתֶיךָ' אָנוּ מְבַקְּשִׁים, שֶׁנִּזְכֶּה לְקַיֵּם אֶת מִצְוֹות הַתּוֹרָה בְּכַוָּנָה טְהוֹרָה וּבְלֵב שָׁלֵם. וְאָמַר הָ'חֹפֶץ חַיִּים' כִּי תּוֹעֶלֶת גְּדוֹלָה יֵשׁ לָאָדָם בְּבַקָּשָׁה זוֹ: מִכָּל מִצְוָה שֶׁזּוֹכֶה הָאָדָם לְקַיֵּם, נִבְרָא מַלְאָךְ שֶׁמְּמֻלָּיץ טוֹב בַּעֲבוּרוֹ. כַּאֲשֶׁר מְקַיֵּם הָאָדָם מִצְוָה בְּלֹא שִׂימַת לֵב, נִבְרָא מַלְאָךְ בַּעַל מוּם, עִם לֵב פָּגוּם, שֶׁכֹּחוֹ מְגֻבָּל. וְאוּלָם אִם מְקַיֵּם הָאָדָם אֶת הַמִּצְוָה בְּדֶבְקוּת הַלֵּב, זוֹכֶה הוּא לִבְרֹא מַלְאָךְ מֻשְׁלָם שֶׁכֹּחוֹ רַב לְהַמְלִיץ טוֹב בַּעֲבוּרוֹ (בֵּית יִשְׂרָאֵל' פֶּרֶק ה).

הָאָרֶץ נִפְלָאָה הָיָה רַבִּי זְאֵב וולף מִסְּטְרִיקוֹב מַשְׁמִיעַ בְּבַקָּשָׁה זוֹ: מִצַּד אֶחָד עַל הָאָדָם לַעֲבֹד אֶת קוֹנוֹ בְּשִׂבְרוֹן לֵב, וּמֵאִידָךְ הוּא לְעָבְדוֹ בְּשִׂמְחָה. כֵּיצַד עוֹלִים שְׁנֵי חִיּוּבִים אֵלּוּ בְּקֶנֶה אֶחָד?

אֶלָּא, כַּאֲשֶׁר מְקַיֵּם הָאָדָם מִצְוָה בְּשִׁלְמוּת מִצְטָרְפִים וּמִדַּבְּקִים שִׂבְרֵי לִבּוֹ וְשׁוּב יָכוֹל הוּא לַעֲבֹד אֶת קוֹנוֹ בְּשִׂמְחָה וּבְלֵב שָׁלֵם. וְזוֹהִי בַּקָּשָׁתֵנוּ כָּאן: זַכֵּנוּ לְקַיֵּם אֶת מִצְוֹות הַתּוֹרָה בְּשִׁלְמוּת עַד שֶׁנִּזְכֶּה לִ'וְדַבֵּק לִבֵּנוּ בְּמִצְוֹתֶיךָ' - שֶׁיִּדָּבְקוּ שִׂבְרֵי לִבֵּנוּ בִּזְכוּת קִיּוּם הַמִּצְוֹות (פְּרִדֵּס הַתְּפִלָּה).

לַעֲבֹד אֶת ה' בִּשְׁנֵי הַיְצָרִים

הַמִּתְבּוֹנֵן בְּגֹשֶׁם הַבְּרָכָה יָשִׂים לִבּוֹ לִשְׁנֵי הַלָּשׁוֹן; עַל הַתּוֹרָה אָנוּ מְבַקְּשִׁים: "וְדַבֵּק לִבֵּנוּ" בְּמִצְוֹתֶיךָ, וְאִלּוּ עַל יִרְאַת ה': "וְיַחֵד לְבָבֵנוּ". הַחִלּוּק בֵּין לָשׁוֹנוֹת אֵלּוּ הוּא: "לִבֵּנוּ", הוּא לָשׁוֹן 'יָחִיד', ו"לְבָבֵנוּ" הוּא לָשׁוֹן רַבִּים כִּדְבְרֵי הַגְּמָרָא (בְּרָכוֹת נד א): "'בְּכָל לְבָבְךָ' - בִּשְׁנֵי יְצָרֶיךָ".

וְיֵשׁ לְבָאֵר אֶת פֵּשֶׁר הַדְּבָרִים, כִּי בִּלְמוּד הַתּוֹרָה וַעֲשִׂיַּת הַמִּצְוֹות נִתָּן לְהַמְלִיט מֵהַיֵּצֶר הָרַע וּלְהִשְׁתַּמֵּשׁ אַךְ וְרַק בְּכֹחַ הַיֵּצֶר הַטּוֹב, וְעַל כֵּן נֶאֱמַר 'לִבֵּנוּ' בִּלְשׁוֹן 'יָחִיד', אוּלָם בַּדֶּרֶךְ לְשַׁלֵּמוּת בְּאַהֲבַת ה' וְיִרְאָתוֹ עָלֵינוּ לְכְבֹּשׁ גַּם אֶת הַיֵּצֶר הָרַע כְּדֵי לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בּוֹ לְעֲבוֹדַת ה', וּכְפִי שֶׁדָּרְשׁוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בְּרָכוֹת נד א) עַל הַפָּסוּק (דְּבָרִים ו ה) "וְאָהַבְתָּ אֵת ה' אֱלֹקֶיךָ בְּכָל לְבָבְךָ' - בִּשְׁנֵי יְצָרֶיךָ בְּיֵצֶר טוֹב וּבְיֵצֶר הָרַע" (סִדּוּר 'שַׁעַר הָרַחֲמִים' - מַגִּיד צַדִּיק).

מַעֲשֶׂה אֱמוּנִים — סִפּוּר שְׁבוּעִי עַל אֱמֶת וּתְפִלָּה

תְּפִלָּה בְּמִנְיָן שֶׁשִּׁנְּתָה חַיִּים

אֶל בֵּית רַבָּה שֶׁל 'רְמַת אֶלְחָנָן', הַגָּאוֹן רַבִּי יִצְחָק זִילְבֶּרְשְׁטֵיין שְׁלִיט"א, נִכְנַס בַּחוּר יִשִׂיבָה מִירוּשָׁלַיִם וּבִקֵּשׁ לִפְרֹק אֶת אֲשֶׁר עַל לִבּוֹ. בְּמֶשֶׁךְ שָׁנִים, סִפֵּר הַבָּחוּר, מַשְׁקִיעַ הוּא שָׁעוֹת רַבּוֹת בִּלְמוּד הַגְּמָרָא. מְנֻמָּה הוּא בְּכָל יָכְלְתּוֹ לְהַצְלִיחַ בִּלְמוּדוֹ, אַךְ אֵינֶנּוּ רוֹאֶה בְּרָכָה בַּעֲמָלוֹ.

"עַתָּה", הוֹסִיף הַבָּחוּר תּוֹךְ שֶׁהוּא פּוֹרֵץ בִּבְכִי, "הִגִּעְתִּי לְרֶגַע שֶׁל מַשְׁבֵּר; אֵין בִּי יוֹתֵר הַכֹּחַ לְהַשְׁקִיעַ. כַּנִּרְאֶה נוֹלַדְתִּי בַּעַל מֹחַ פָּגוּם וּלְעוֹלָם לֹא אַצְלִיחַ בִּלְמוּד הַגְּמָרָא. בְּאתִי לְכָאן כְּמוֹצֵא אַחֲרוֹן, אוּלַי הָיְתָה לָרַב עֵצָה טוֹבָה בַּעֲבוּרִי...".

הָרַב הֶאֱזִין בְּקֶשֶׁב לְדִבְרֵי הַבָּחוּר, הֶעֱנִיק לוֹ מִלְּבּוֹ הָרֶחֶב עֵצָה טוֹבָה וּבֵרְכָה חַמָּה, וְאַחַר הוֹסִיף וְיִעֵץ לוֹ לָגֶשֶׁת לְבִיתוֹ שֶׁל גִּיסוֹ הַגָּאוֹן הַגָּדוֹל רַבִּי חַיִּים קַנִיבְסְקִי שְׁלִיט"א. "כְּדַאי לְךָ", הִמְלִיץ לוֹ הָרַב בְּחֹם, "לִשְׁמֹעַ מָה יֵשׁ לוֹ לוֹמַר".

עַד מְהֵרָה עָמְדוּ רַגְלָיו שֶׁל הַבָּחוּר בְּפֶתַח בֵּיתוֹ שֶׁל רַבִּי חַיִּים שְׁלִיט"א. בְּהַכְנָסוֹ אֶל הַקָּדֶשׁ פְּנִימָה שָׁב וְגוֹלֵל אֶת דְּבָרָיו. גַּם הַפַּעַם נֶאֶמְרוּ הַדְּבָרִים בִּכְאֵב עָצוּם. הוּא הִדְגִּישׁ בִּפְנֵי הָרַב כִּי לְמֹרוֹת רְצוֹנוֹ הָעַז הֶחָל הַיֵּאוּשׁ לְחַלְחֵל בְּמַעֲמַקֵּי לִבּוֹ, וְכִמְעַט חָדַל לְהַאֲמִין כִּי אִי פַּעַם יַצְלִיחַ לִלְמֹד דַּף גְּמָרָא עַל בָּרְיוֹ.

הִבִּיט בּוֹ הַצַּדִּיק בְּעֵינָיו הַחוֹדְרוֹת, וְלִפְנֵי שֶׁבֵּרְכוֹ בִּבְרָכָה וּבְהַצְלָחָה הוֹרָה לוֹ: "הַקְפֵּד לְהִתְפַּלֵּל בְּמִנְיָן".

מִבְלְבֵּל וְנִבוֹךְ נִפְרַד הַבָּחוּר מִבֵּית הָרַב וּפָנָה אֶל הָאוֹטוֹבּוּס שֶׁיּוֹבִילוֹ לִירוּשָׁלַיִם. הוּא לֹא הֵבִין אֶת הַהוֹרָאָה הַמְּפֻתַּעַת שֶׁנִּתְּנָה לוֹ; הֵן מֵאָז וּמֵתָמִיד מַקְפִּיד הוּא לְהִתְפַּלֵּל בִּישִׁיבָה שָׁלוֹשׁ תְּפִלּוֹת בְּיוֹם. יִתְּכֵן שֶׁפַּעַם אוֹ פַּעֲמַיִם הֶחֱמִיץ תְּפִלָּה, אַךְ מַדּוּעַ הִדְגִּישׁ הָרַב בְּפָנָיו דַּוְקָא עִנְיָן זֶה?

שִׁבּוּעִים לְאַחַר מִכֵּן, בְּעִצּוּמוֹ שֶׁל 'סֵדֶר שֵׁנִי', חָשׁ הַבָּחוּר שֶׁלֹּא בְּטוֹב. גִּוּפוֹ שׁוֹגֵעַ לְמָנוּחָה, וְהוּא פָּנָה לְחַדְרוֹ כְּדֵי לְתְפֹּס תְּנוּמָה קַלָּה. הוּא תָּכְנֵן לָנוּחַ רַק מְעַט, אוּלָם בִּפְעֹל שֶׁקָּרַע בְּתַרְדֵּמָה עֲמֻקָּה שֶׁנִּמְשְׁכָה עַד לַשָּׁעָה שָׁלוֹשׁ לִפְנוֹת בֹּקֶר.

מִשֶּׁהִתְעוֹרֵר וְגִלָּה אֶת הַשָּׁעָה הַמְאֻחֶרֶת, קָפַץ מִמִּטָּתוֹ כְּנִשּׁוּף נֶחְשׁ. "טֶרֶם הִתְפַּלַּלְתִּי תְּפִלַּת עַרְבִית", הוּא נִזְכַּר, "יַהֲרֵי הָרַב הוֹרָה לִי שֶׁלֹּא לְהַפְסִיד תְּפִלָּה בְּמִנְיָן... מֵהֵיכָן אֶמְצָא עֵתָּה מִנְיָן לְתְפִלַּת עַרְבִית?", הִרְהֵר בְּעֶגְמָה.

פִּתְאוֹם עָלָה בְּמֹחוֹ רַעְיוֹן; הוּא פָּשַׁפֵּשׁ בְּאַרְנָקוֹ וּבָדַק אֶת תְּכוּלָתוֹ, אַחַר יָרַד בְּמְהִירוּת אֶל הַטֶּלֶפוֹן הַצִּבּוּרִי שֶׁעֲמַד מִמּוּל לַיְשִׁיבָה, חִיֵּג לְתַחֲנַת הַמוֹנִיּוֹת וְהִזְמִין מוֹנִית בְּדְחִיפוּת.

נַהַג הַמוֹנִית שֶׁהִקְפִּיד מִפְּנֵי חֻמְרָתָן צָפָּה לִרְאוֹת מִקְרֶה דְחוּף בֶּאֱמֶת... אַךְ מָה רַבָּה הָיְתָה הַפְתָּעָתוֹ כַּאֲשֶׁר הַבָּחוּר בִּקֵּשׁ: "סַע בְּמְהִירוּת לְבֵית הַכְּנֶסֶת 'זִכְרוֹן מֹשֶׁה' שֶׁבִּשְׁכוּנַת 'גְּאֻלָּה'".

בְּבֵית הַכְּנֶסֶת זֶה, יָדַע הַבָּחוּר, מִתְקַיְּמִים מִנְיָנִים בְּמֶשֶׁךְ רֹב שָׁעוֹת הַיְּמָמָה. בִּלְבּוֹ הוּא קִוָּה כִּי גַּם בְּשָׁעָה מְאֻחֶרֶת שֶׁכָּזוֹ עֲדַיִן יִמְצָא מִנְיָן לְתְפִלַּת עַרְבִית.

בְּמַהֲלַךְ הַנְּסִיעָה הִבְחִין הַנַּהַג שְׁפִיו שֶׁל הַבָּחוּר מְמַלְמֵל לְלֹא הֶרֶף וְהוּא לֹא יָכוֹל יוֹתֵר לְכְבֹּשׁ אֶת סַקְרָנוּתוֹ; "מָה מְבִיא אוֹתְךָ לְנִסַּע בְּשָׁעָה מְאֻחֶרֶת שֶׁכָּזוֹ מֵרְחֹק כֹּה רַב עַד לְבֵית הַכְּנֶסֶת 'זִכְרוֹן מֹשֶׁה', וְעַל מָה אַתָּה מִתְפַּלֵּל בְּדֶרֶךְ?", שָׁאַל הַנַּהַג בְּסַקְרָנוּת.

הַתְּשׁוּבָה שֶׁקִּבֵּל הִפְתִּיעָה אוֹתוֹ: "אֲנִי מְחַפֵּשׂ מִנְיָן לִתְפִלַּת עַרְבִית".

"בְּשָׁעָה כֹּה מְאֻחֶרֶת? וְכִי אֵינְךָ יָכוֹל לְהִתְפַּלֵּל בַּיְשִׁיבָה בְּיַחִידוּת?", הַנַּהַג הִתְקַשָּׁה לְהָבִין, וְהַבָּחוּר הִסְבִּיר: "קִבַּלְתִּי הוֹרָאָה מֵהָרַב קַנִיבְסְקִי לְהַקְפִּיד עַל תְּפִלָּה בְּמִנְיָן. הַיּוֹם לֹא הִשַּׁגְתִּי בְּטוֹב וְנוֹתַרְתִּי בַּמִּטָּה עַד עַכְשָׁו. כָּעֵת אֲנִי מִתְפַּלֵּל וּמְיַחֵל שֶׁאֶמְצָא בְּזִכְרוֹן מֹשֶׁה' עֲשָׂרָה אֲנָשִׁים שֶׁטָּרַם הִתְפַּלְּלוּ, כְּמוֹנִי, כְּדֵי שֶׁאוּכַל לְהִתְפַּלֵּל בְּקִבָּלָתִי".

עיצוב shay

"בני אמונים" ת.ד. 102 בני ברק | פקס. 08-9746102 | מייל. 9139191@gmail.com | ניתן לקבל עלון זה במייל מידי שבוע